

which often is marginalized in researching of Lesya Ukrainka's creativity. More than that, writer's works are mainly associated with apologetics of spirituality.

The study focuses on determining the types of representation of corporeality in the dramatic works of Lesya Ukrainka, as well as on the textual rereading of «language of body» of her characters. The argument for such research is the poetic vocabulary of the author who often uses the lexeme «body». The focus of the article is on such works as «Cassandra», «Stone Master», «In the Forest», «Forest Song», «Rufin and Priscilla».

In the dramas of Lesya Ukrainka, the triad «spirit-soul-body» functions in a variety of ways, and the writer does not ignore corporeality, she sees in it the regular component of structure of a person. An important problem in the author's works is the alienation of the body. Repeatedly the writer breaks the theme «Body and Art». Much attention is paid to body codes, movements, gestures, facial expressions, which are not always consistent with statements of characters. Lesya Ukrainka's views on the physicality seem to be controversy, though taking into account many texts and positions of heroes allows us to see a well-considered author's concept. The writer strongly denied both repression and self-repression of the body due to a variety of discriminatory ideas and taboos, especially in the field of art and sexuality.

Key words: corporeality, gender, hermeneutics, semiotics, «body language».

Кочерга Світлана Олексіївна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та літератури Національного університету «Острозька академія», *ORCID ID*: 0000-0002-0784-6848; sv_kocherga@ukr.net

УДК 821.161.2-2 Леся Українка

Оксана Кузьма

Екзистенційна проблематика драми Лесі Українки «В дому роботи, в країні неволі»

У статті проаналізовано драматичний діалог Лесі Українки «В дому роботи, в країні неволі» крізь призму понять філософії екзистенціалізму. Увагу звернено на ключові екзистенційні проблеми, яких торкається авторка в тексті: свободи, вірності собі, автентичності існування, бунту, абсурду. Доведено, що художні шукання письменниці йшли в руслі екзистенційно-персоналістичних орієнтацій філософської думки ХХ століття.

Ключові слова: екзистенція, свобода, автентичність існування, абсурд, екзистенціалізм, драматургія.

Драматургія Лесі Українки характеризується полісемантичністю ідейного змісту, глибоким філософським аналізом концептуальних явищ людського життя. У ній відбилися духовні шукання авторки. У своїй творчості письменниця осмислила категорії свободи / рабства, любові, екзистенційного становлення людини, автентичності, смерті, художньо дослідила цілий спектр особливих екзистенційних ситуацій – страждання, болю, самотності, туги, провини. Оскільки основна тема екзистенціалізму – це тема людського існування, долі особистості в сучасному світі, яка близька кожному митцю, то цей напрям став популярним серед мистецької еліти, зокрема письменницької. Слушним є вислів Н. Михайловської, що це вчення – «плід інтеграції літературного-художнього і філософського мислення» [5, с. 8].

Ідеї, покладені в основу екзистенціальної філософії, знайшли своє відображення і в творчості українських письменників, зокрема Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, В. Винниченка, В. Стефаника, В. Підмогильного, М. Хвильового, Є. Плужника, Т. Осьмачки, В. Стуса, В. Шевчука. Сучасні дослідники наголошують на особливому зв'язку екзистенціалізму з характером вітчизняної філософської думки. Українська ментальність, за спостереженням Н. Михайловської, – сприятливий ґрунт для розвитку й формування екзистенційно-кордоцентричного типу філософування [5, с. 7].

Хронологічним початком вивчення творчості Лесі Українки крізь призму ідей екзистенціалізму слід вважати 90-ті рр. ХХ ст. Все ж зауважимо, що проблеми, які актуалізує ця філософія і які знайшли художнє осмислення в драмах авторки, аналізувалися і попередніми дослідниками, щоправда, в інших інтепретаційних полях. Не втратили своєї цінності й сьогодні ґрунтовні розвідки критиків 20–30-х рр. ХХ ст. (М. Зеров, М. Драй-Хмара, А. Ніковський, Б. Якубський, П. Филипович, Є. Ненадкевич), дослідження діаспорних учених (Ю. Бойко, З. Генік-Березовська, Л. Залеська-Онишкевич, П. Одарченко, В. Смирнів, Ю. Шерех). Не позбавлені раціональних моментів і праці радянських дослідників (Г. Аврахов, О. Бабишкін, Н. Кузякіна, О. Ставицький, О. Шпильова, Н. Яценко).

На сучасному етапі розвитку літературознавчої науки проблема зв'язку світоглядної концепції письменниці з ученням екзистенціалістів вважається відкритою і не вивченою до кінця. Варто відзначити, що окремі напрацювання у цьому напрямку є, але вони не дають цілісної характеристики заявленої проблеми або

спрямовані на аналіз творів письменниці у розрізі методологічних позицій інших гуманітарних наук (наприклад, філософії).

Сучасний стан вивчення творчості Лесі Українки попри наявність значної кількості ґрунтовних праць усе ж виявляє потребу в більш детальному дослідженні драматургії письменниці в ракурсі понять екзистенціальної філософії, у цілісному трактуванні філософського змісту творів у його зв'язках із поетикою, формою художнього вираження ідей авторки.

У центрі філософського осмислення екзистенціалістів завжди перебувала проблема свободи. Звичайно, для митців цього напрямку, що були представниками націй із сформованою державністю, ця проблема розглядалася насамперед у вимірах особистісного буття людини. У межах екзистенціалізму наявні різні трактування такого складного питання, і праці Н. Аббаньяно, С. К'єркегора, М. Гайдегера, К. Ясперса, Ж.-П. Сартра, А. Камю та ін. демонструють поліваріативність рецепції проблеми свободи. Для мислителів, які належали до народів, що віками виборювали свою державність, свобода стає основоположною категорією їх історіософських шукань, базовою складовою їх моделі національного буття. Леся Українка – творець в умовах «заблокованої культури» (Ліна Костенко) – також розбудовує власну концепцію свободи. Погоджуємося із А. Стебельською у твердженні, що «найболючішою для Лесі Українки була державна неволя, поневолення її народу, яке за собою тягне як особисту неволю, так і неволю мистецького вислову, неволю в усіх порухах життя» [7, с. 208]. До цього часу не втратили своєї актуальності драматичні поеми письменниці «Вавилонський полон», «На руїнах», «Бояриня», «У пущі», «Оргія», у яких тема свободи нації порушується на різних рівнях – соціальному, політичному, культурному, екзистенційному тощо.

Проблема національної неволі осмислюється і в драматичному діалозі Лесі Українки, що має чітко виражену назву – «В дому роботи, в країні неволі» (1906).

Мета статті – дослідити драму «В дому роботи, в країні неволі» крізь призму філософії екзистенціалізму. Завданнями розвідки є окреслення ключових екзистенційних проблем, до розгляду яких звертається авторка у творі, визначення способів художнього моделювання національного буття та особливостей мистецького трактування теми свободи в ньому.

Ю. Бойко в статті «В дому роботи, в країні неволі» відзначає, що драматичний діалог написаний у той період творчості Лесі Українки, «коли її підсвідомо творчі гони з'єдналися із свідомими зусиллями. Ідейно вона стала націоналісткою, якщо під націоналізмом розуміти філософський світогляд, який в індивідуалізованому бутті народу бачить вічний рушійний принцип історії, національне визволення народів з-під чужинецького гніту розглядає як історичну конечність...» [2, с. 161].

Дослідник виокремлює в тексті драми глибинний суспільно-політичний смисл, вважаючи, що тут Леся Українка «дала відповідь на проблему єдності різнонаціональних соціал-демократичних партій з російською соціал-демократією» [2, с. 172]. На наш погляд, акцентуванням політичного підтексту твору не вичерпується його сенс. Хоча в цілому, послідовно й концептуально артикульовані думки Ю.Бойка дають чимало для осягнення головного змісту п'єси.

Глибоко інтерпретується драматичний діалог «В дому роботи, в країні неволі» у працях Л. Голомб [3], С. Тудора [8], А. Стебельської [7] та ін. Слушною є думка Л. Голомб про зв'язок мотивів лірики поетеси із ідейним змістом окремих її драм. Так, дослідниця наголошує, що позиція раба-гебрея у творі фактично «є стислим, сконцентрованим формулюванням думок, на лірико-емоційному рівні висловлених у поезії «Ізраїль в Єгипті» [3, с. 117].

С. Тудор називає шістнадцять творів письменниці, написаних на «чужі» сюжети, «справжнім виходом слова <...> полум'яним мандрівним шуканням свободи, щоб крізь віки, народи і простори повернутись до неволі, як поетичної теми: зачароване коло шляху поета, який в своїй психіці несе прокляття неволі, як спадщину в історичному організмі народу...» [8, с. 128].

Твір «В дому роботи, в країні неволі» є однією із «шістнадцяти мандрівок по чужих і вічних дорогах людської думки» [8, с. 128]. У ньому Леся Українка відтворює таку ж ситуацію, що є визначальною в драматичних поемах «Вавилонський полон» та «На руїнах», з тією різницею, що тут символом неволі виступає Єгипет.

Дійовими особами драматичного діалогу є раб-гебрей та раб-єгиптянин, що спільно працюють на будівництві піраміди у Мемфісі. Під час полудневого перепочинку між персонажами ведеться розмова, в ході якої з'ясовується їхнє ставлення до свого рабського становища.

За спостереженням Ю.Бойка, «з першого ж рядка розгляданого етюдю потрапляємо ми в царство скомплікованої натякової символіки» [2, с. 165].

У ремарках подані портретні характеристики обох героїв. Так, раб-гебрей – людина «в заболоченій одежі, шкарубкій від мулу, увесь засмічений присохлим баговинням, худий, вузькогрудий, знесилений ... голос його хрипкий, змордований» [9, с. 264]. Раб-єгиптянин – «худий, як і гебрей, але його тонка, сухорлява постать широкоплеча і неначе виконана з червоної міді, по ній знати уперту, незламну силу, якусь немов нелюдську витривалість» [9, с. 264].

Уже в зовнішній характеристиці персонажів підкреслюється їх відмінність. Ця відмінність простежується і в ході діалогу. Раб-гебрей ненавидить свою працю, бо не бачить у ній сенсу.

Для єгиптянина праця має зміст, адже він споруджує храм на честь своїх богів. Він мріє про вільну працю, в якій зміг би вповні виявити свої таланти:

*Не раз, мені здається, я робив би
Незмірно краще, якби я був вільним... [9, с. 267].*

На питання єгиптянина, що робив би він, якби був вільним, гебрей відказує:

*Я! Що зробив би я? Розруйнував би
усі ці храми ваші й піраміди!
... Загородив би Ніл і затопив би
увесь сей край неволі! [9, с. 268].*

Така позиція раба-гебрея обумовлена тим, що він перебуває у ситуації подвійного рабства («Я мушу знать, що я тут раб рабів» [9, с. 268]). Для нього Єгипет – країна неволі, тому він драгливий, різкий у розмові з єгиптянином, голос його хрипкий, «повний лютості і злорадства» [9, с. 268]. Погоджуємося із твердженням Л. Голомб про те, що «підневільна праця раба-гебрея над будовою храмів для чужих богів не тільки не пробудить у ньому творчих імпульсів, а, отже, не дасть природного розвитку його людської індивідуальності, – вона ніколи не примирить його з рабом-єгиптянином» [3, с. 52].

Раб-гебрей сповнений революційної пристрасті, яка свій вихід знайде в стихії руйнування. Для нього знищення «краю неволі» – єдина можливість отримати свободу.

Окремими гранями концепція героя Лесі Українки, втілена в постаті цього персонажа, співвідноситься з філософемою бунтівної людини Альбера Камю. Поняття абсурду – одне з базових понять у філософії французького мислителя – дозволяє з'ясувати суть концепції бунтівної людини.

Джон Рот, розглядаючи філософську систему А.Камю, відзначає: «Абсурд досягає нас як почуття, яке, за словами А.Камю, може охопити людину «на будь-якому перехресті». Людина «відчуває себе чужою, сторонньою». ... Це почуття виникає при зіткненні світу з тими вимогами, які ми висуваємо як істоти розумні. Камю пояснює, що абсурд виникає на перехресті «людської потреби і нерозумного мовчання світу». Ми питаємо про тисячі «чому?» і не отримуємо відповіді...» [6, с. 790].

Із тези про існування абсурду А.Камю виводить три висновки: «мій бунт, моя свобода, моя пристрасть». Письменник вважає, що найбільш автентична людська відповідь абсурду – це протест проти нього: «Абсурд призводить до бунту в ім'я справедливості...» [6, с. 792].

Персонаж драматичного діалогу Лесі Українки раб-гебрей опиняється на тому життєвому перехресті, де оприявнюється абсурд як сутнісна характеристика його буття. Душа його, сповнена прагнення свободи, страждає від підневільної праці. Нарікання на безглузду роботу – будівництва храму чужим богам – це тисячі риторичних питань «чому?» і «для чого?»:

Нащо та робота?!

*Скажи, навіщо? Хто в сім клятім краю
те відає, навіщо нас мордують?..* [9, с. 265].

Ю. Бойко відзначає: «Раб-гебрей не тільки матеріально більше за єгиптянина пригноблений, у нього й ідеали інші; його божество не в цьому кам'яному осідку, а у всесвіті; камінна будова йому чужа, бо вона поневолює його творчі потенціали, спрямовує їх у річище, огидне для його душі» [2, с. 168].

Із усвідомленням абсурду, в яке занурилося його існування, народжується в душі раба-гебрея протест проти несправедливості. За спостереженням А. Стебельської, «Леся Українка підносить раба Гебрея із стану рабства, до якого він «звик», до стану бунтаря, свідомого своєї понижуючої національної ситуації» [7, с. 214].

Отже, екзистенційний бунт персонажа має національне коріння, він у першу чергу пов'язаний із підневільним становищем єврейського народу, який переживає єгипетський полон. Уже звідси – деструктивний

вплив неволі на духовну поставу людини, руйнування її автентичності. Так, раба-гебрея найбільше лякає те, що він втрачає свою самість:

*Гірка моя неволя, та найгірше
в ній те, що я служу отим потворам, –
не хочючи, кленучи, а служу!
Ношу болото на прокляту цеглу
І сам стаю болотом, сам з душею!* [9, с. 267].

Тут доречно згадати міркування Н. Аббаньяно про сенс свободи. На думку відомого мислителя-екзистенціаліста, «осягнення свободи – це осягнення людиною самої себе і свого призначення у світі. Тільки тоді, коли вона ототожнює себе із призначенням, що її трансцендує, лише тоді, коли вона бере на себе зобов'язання і бореться, людина насправді вільна» [1, с. 202]. Гебрей осягає граничну напруженість індивідуального буття, що є буттям підневільної людини. Його внутрішній дисбаланс опривнюється через бунт, але бунт вербальний, бо на подієвому рівні персонаж не може нічого змінити, адже усвідомлює те, що він є «раб рабів», не спроможний на активне виявлення своєї позиції.

Порушуючи проблему національного буття у творі «В дому роботи, в країні неволі», Леся Українка модифікує її новим мотивом – мотивом співіснування двох народів, один із яких є пануючим, а інший – поневоленим. Авторка стверджує думку про те, що мирне співбуття можливе тільки у контексті конструктивного діалогу, взаємному визнанні права на свободу один одного.

Таким чином, у драматичному діалозі «В дому роботи, в країні неволі» Леся Українка розбудовує парадигму буття нації в межовій ситуації. Авторка торкається цілого ряду екзистенційних категорій (волі, граничності людського та національного існування, абсурду, бунту, самоідентичності, автентичності), виносячи у центр художнього зображення ідею свободи як необхідної умови буття нації.

Література

1. Аббаньяно Н. Структура экзистенции. Введение в экзистенциализм. Позитивный экзистенциализм; пер. с итал. А. Л. Зорин. Санкт Петербург: Алетея, 1998. 506 с.
2. Бойко Ю. «В дому роботи, в країні неволі» // Бойко Ю. Вибрані праці. Київ: Медекол, 1992. С. 161–172.
3. Голомб Л. Символіка Старого Заповіту в творчій самосвідомості Лесі Українки як митця в «Країні неволі» // Голомб Л. Із спостережень над українською поезією ХІХ – ХХ століть. Ужгород: Гражда, 2005. С. 109–118.

4. Камю. А. Бунтующий человек: Философия. Политика. Искусство. Москва, 1990. 414 с.
5. Михайловська Н. Трагічні оптимісти. Екзистенційне філософування в українській літературі ХІХ – першої половини ХХ століття. Львів: Світ, 1998. 212 с.
6. Рот Дж. Альбер Камю // Великие мыслители Запада [пер. с англ. В. Федорина] Москва: КРОН-ПРЕСС, 1999. С. 789–793.
7. Стебельська А. Образи волі і рабства в драмах Лесі Українки // Леся Українка. 1871-1971: Зб. праць на 100-річчя поетки. Філядельфія, 1971–1980. С. 207–232.
8. Тудор С. Вихід слова (Єврейські мотиви в творчості Лесі Українки) // Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження. Київ: Видавництво АН УРСР, 1960. Т. III. С. 115–137.
9. Українка Леся. В дому роботи, в країні неволі // Українка Леся. Твори: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1976–1979. Т. 3.

References

1. Abban'yano N. *Struktura ehkzistencii. Vvedenie v ehkzistencializm. Pozitivnij ehkzistencializm* [Existence structure. An introduction to existentialism. Positive existentialism]. St. Petersburg, 1998, 506 p. (in Russian).
2. Boiko Yu. «V domu roboty, v kraini nevoli» ["In the home of work, in the country of captivity"]. Boiko Yu. *Vybrani pratsi*. Kyiv, 1992, pp. 161–172. (in Ukrainian).
3. Holomb L. Symvolika Staroho Zapovitu v tvorchi samosvidomosti Lesi Ukrainky yak myttsia v «Kraini nevoli» [The Symbolics of the Old Testament in Lesia Ukrainka's creative consciousness as an artist in the "Country of Captivity"]. In: Holomb L. *Iz sposterezhen nad ukrainskoiu poeziieiu XIX – XX stolit*. Uzhhorod, 2005, pp. 109-118. (in Ukrainian).
4. Kamyu. A. *Buntuyushchij chelovek: Filosofiya. Politika. Isskustvo* [Rebel Man: Philosophy. Politics. Art.]. Moscow, 1990, 414 p. (in Russian).
5. Mykhailovska N. *Trahichni optymisty. Ekzystantsiine filosofuvannia v ukrainskii literaturi XIX – pershoi polovyny XX stolittia* [Tragic optimists. Existential philosophizing in the Ukrainian literature of the nineteenth and first half of the twentieth century]. Lviv, 1998, 212 p. (in Ukrainian).
6. Rot Dzh. Al'ber Kamyu [Albert Camus]. In: *Velikie mysliteli Zapada*. Moscow, 1999, pp. 789–793. (in Russian).
7. Stebelska A. Obrazy voli i rabstva v dramakh Lesi Ukrainky [Images of will and slavery in Lesya Ukrainka's drama]. In: *Lesia Ukrainka. 1871–1971: Zb. prats na 100-richchia poetky*. Filiadelfiia, 1971–1980, pp. 207–232. (in Ukrainian).
8. Tudor S. Vykhid slova (Ievreiski motyvy v tvorchosti Lesi Ukrainky) [Output of the word (Jewish motives in the works of Lesya Ukrainka)]. In: *Lesia Ukrainka. Publikatsii. Statti. Doslidzhennia*. Kyiv, 1960. V. III. pp. 115–137. (in Ukrainian).

9. Ukrainka Lesia. V domu roboty, v kraini nevoli [In the home of work, in the country of captivity]. In: *Ukrainka Lesia. Tvory: u 12 t.* Kyiv, 1976–1979. V. 3. (in Ukrainian).

Oksana Kuzma. Existential Problem of Drama of Lesia Ukrainka ‘V Domu Roboty, v Kraini Nevoli’. The article analyzes the dramatic dialogue of Lesia Ukrainka "V domu roboty, v kraini nevoli" through the prism of concepts of philosophy of existentialism. The attention is paid to the key existential issues touched by the author in the text: problem of freedom, loyalty to oneself, authenticity of existence, rebellion, absurdity. It is noted that in the work is actualized the problem of life of the nation in the conditions of bondage. The mode of being of the slave-hebrew is characterized by the situation of double slavery, which determines the rebellious position of the character, underlining the absurd nature of their own existence.

It is defined that an existential problem of the drama is concentrated on issues of both national, and individual life. The writer focuses on a research of the reasons of slavery, gives art diagnostics of this phenomenon. In article it is summarized that art searches of Lesia Ukrainka were in line with the existential-personalistic orientations of philosophical thought of the XX century.

Key words: existentialism, freedom, authenticity of existence, rebellion, absurdity, dramaturgy.

Кузьма Оксана Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури ДВНЗ «Ужгородський національний університет», oksana-kuzma@ukr.net

УДК 821.161.2-2.09

Лілія Лавринович

Хронотоп у драматургії Лесі Українки («Йоганна, жінка Хусова», «Айша і Мохаммед», «Три хвилини»)

У статті йдеться про часопросторову модель творчого мислення Лесі Українки на прикладі драматичних творів. У цей контекст залучено, зокрема, драматичний етюд «Йоганна, жінка Хусова», драматичні діалоги «Айша і Мохаммед» та «Три хвилини». Характеризується модель індивідуального авторського бачення часу, яка підпорядкована ідеї непроминальності людського духу.

Ключові слова: Леся Українка, поетика хронотопу, часопростір драми, опозиція «вічне – часове», парадигма «вічність – мить».